

A ROMÁN PARADOXON

E szöveg szerzője Hollandiában élő román irodalmár és filozófus. Romániát a hetvenes évek elején hagyta el, jelenleg az összehasonlító irodalom tanára az amsterdami egyetemen. Alábbi írását franciául tette közzé az *International Journal of Rumanian Studies* induló számában. Az elemzés mint román szellemi önkép tanulságos. A „rumanisztika” a magyar „hungarológiára” rímel.

A románok első paradoxonja az európai kultúrkörben elfoglalt helyükkel függ össze. A földrajz és a történelem úgy hozta, hogy Románia Közép-Európa, Kelet-Európa és a Balkán között terül el, mint a szláv és magyar hullámokba vesző apró latin sziget. Innen az a jelenség, melyet a *hovatarozás paradoxonjának* neveznek. Arra a kérdésre, hogy melyik kultúróvezetbe tartoznak a románok, a következő meglepő választ kell adnunk: az összes fentemlítettbe, illetve egyikbe sem. Vagyis a román terület három kulturális régió metszéspontján jött létre, s mint minden határterület, más-más módon viszonyul mindegyikhez. Ez persze egyaránt elmondható Hollandiáról, Belgiumról, Svájcra, Lengyelországról valamint a balti államokról, amelyek szintén klasszikus példái a kultúrák kereszteződésének. De vajon nem minden ország közvetítő elem-e a szomszédai között? A felmerülő válaszok aligha tartalmazznak mást, mint részgazságokat. Mindazonáltal a szóbanforgó jelenség jóval hangsúlyosabb a románoknál, különösen ha arra gondolunk, hogy a Kárpátok vonulata a török uralom alatt álló Havas-alföldet, a lengyel és orosz befolyás alá vetett Moldáviát és az osztrák és magyar fennhatóságú Erdélyt válasz-

totta el, vagyis teljesen eltérő társadalmi, politikai, vallási és kulturális struktúrákra épült civilizációk között húzott határt. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az összes román vidék soha nem került a történelem során *egyetlen* befolyási övezetbe, hanem egészen a XIX. század végéig (és megváltozott formában ugyan, de még később is) mindig a szomszéd óriás-államok (Ausztria, Oroszország, Törökország) közötti ütközőpont volt. Ezért van az, hogy a román vidékeket csak a XX. század néhány évtizedére lehetett egy szuverén államban egyesíteni.*

A román területen tehát a legkülönfélébb hatások érintkeztek. Hol egymásba folytak, hol kioltották egymást, néha pedig valósággal felszívódtak a román földben, ám egyiknek sem sikerült annyira végérvényessé válnia, hogy az ország elvesztette volna heterogén jellegét és teljesen beolvadt volna az egyik környező övezetbe. A románok úgy alakították ki kulturájukat, hogy a szomszédos övezetek sajátos jegyeiből éppen csak annyit fogadtak el, amennyi az adott övezetekkel való kapcsolathoz és ugyanakkor saját önállóságukhoz elkerülhetetlen volt. Ennek a valóságos művészettel megvalósított stratégiának köszönhető, hogy sikerült egyensúlyt teremteniük a számos gyökeresen különböző befolyás között. Így a középkorban a görögkeleti vallás hívei megőrizték kapcsolatukat a török hódoltságban élő aldunai népekkel és támogatták a román ellenállást a terjeszkedő magyar katolikusokkal szemben, másfelől néha egyedül a keresztény Magyarországgal kötött szövetség nyújtott lehetőséget a muzulmán Törökország ostromával való ellenszegülésre. Az István király megteremtette egyensúly Magyarország, Lengyelország és Törökország között, a Konstantin Brincoveanu által kialakított egyensúly a török és az osztrák birodalom valamint Oroszország között, a kényszerű választások elé állított diplomácia legnevezetesebb példái.

Így hát a románoknak az őket nemegyszer elnyomó óriásállamok — és kultúrák — között szabadon maradt térben kellett élniük. Ahhoz, hogy hűek maradhassanak önmagukhoz, mindig a jól kiszámított közeledés ill. távolodás eszközét kellett alkalmazniuk. Ez kettős eredménnyel járt: sajátos kulturális szintézis

* A szerző itt Besszarábia és Dél-Dobrudzsa 1940 utáni elcsatolására céloz. — A szerk.

jött létre és megjelent egy olyan nemzeti magatartás, mely egyszerre rugalmas és gyanakvó a többiekkel szemben. A szomszédok és a külföld iránti tolerancia és érdeklődés nemegyszer szkepticizmussal és megingathatatlan tradicionalizmussal párosul. Ez egyszersmind meglepő és jellemző, hiszen egy olyan népről van szó, mely miközben kényesen vigyáz külföldi kapcsolataira, igyekszik elkerülni az ország brutális vagy finom eszközökkel történő megszállását. Aligha csodálkozhatunk hát azon, hogy a túlélés néha szűk keresztmetszetébe zárt nemzeti kultúra központi kérdése így összegezzhető: miért kell románnek lenni illetve románnek maradni? A nemzeti azonosság e már-már mítikus problémája mindvégig felülkerekedett az összes többi kulturális vagy ideológiai problémán. Az így kibontakozó ideál a nyugati latinságba való beolvadás volt, ám ez lehetetlennek bizonyult. Ez a vágy aztán a rokonság mítikus kereséséhez vezetett, azonban gyakran elkerülhetetlen volt a csalódás, mivel a nyugati rokonokhoz legfeljebb belátogatni volt szabad. Olaszország a XVII. és XVIII. században bűvöletében tartja a havasalföldi és moldáv humanistákat, a XVIII. században pedig az erdélyi latinistákat. A XIX. században az értelmiség szívvel-lélekkel vonzódik Franciaországhoz. Azonban a „testvéri” Nyugat már-már kifejezett közönye valamint a közvetlen szomszédok néha ellenséges különbözősége az elhagyatottság érzésével tölti el a nemzetet, egy tárgyaltalan elvágyódást szül és felébreszti benne azokat a nemzeti hagyományokat, melyekben (és csak bennük) találkozhat és gazdagodhat egymással az Azonos és a Más.

A második paradoxon a románoknak az európai történelemben való integrációjával kapcsolatos. Arról van szó, hogy a nyugati kultúra nagy korszakai csak alkotóelemeikben, különös módon eltorzítva és idegen elemekkel vegyülve találhatók meg a román kultúrában. Eredeti formájukban nem léteznek. Ezt a *szimultaneitás paradoxonjának* nevezném, amin azt értem, hogy az európai kultúra egymást követő nagy irányzatai egyidejűleg jelentkeztek Romániában. Jóllehet a reneszánsz és a barokk, mint önálló művészeti korszak ismeretlen volt az országban, ám még a későközépkori román kultúrában feltűntek a humanisták, ill. a barokk írások (Dimitrie Cantemir). Ez a jelenség még nyilvánvalóbb a XIX. és XX. században. A felvilágosodás filozófiája mellett jelentkezik a klasszicizmus és a preromantika a XIX. század

első felében, a romantika mellett pedig a realizmus, a naturalizmus és a szimbolizmus a század végén. Még az is előfordul, hogy egyes írók egyszerre több irányzathoz tartoznak, mint például G. Alexandrescu a XIX. század első felében valamint A. Macedonski és B. Delavrancea a múlt század végén. A XX. században a szimbolista Bacovia a dadaisták és a szürrealisták kortársa volt, Liviu Rebreanu nagy realista regényei Camil Petrescu „prousti” regényeivel egyidőben jelentek meg, Mircea Eliade „gide-i” regényei pedig Urmuz „abszurd” prózájával egyidőben láttak napvilágot. Természetesen alig van olyan irodalom, amelyben az írók többsége mindvégig hű maradt volna ugyanahhoz az irányzathoz, ám úgy tűnik, hogy – Eminescu kivételével – ez egyetlen román íróról sem mondható el s talán ebben rejlik a román irodalom egyik sajátossága. Az is sajátos tény, hogy maguk az irányzatok – éppen szokatlan egybefonódásuk következtében – csak egyes *írásokban* s nem az egyes *szerzőknél* ismerhetők fel. Ennek a zavarbaejtő egyvelegnek a magyarázata nyilvánvalóan az állam és a modern román kultúra megjelenésének körülményeiben keresendő. De vajon nem indokolt-e a szóbanforgó jelenségeket a román *lélek* megnyilvánulásainak tekinteni? Nekem ugyanis úgy tűnik, hogy egy veszélyes és ugyanakkor felemelő szenvedély fejeződik ki abban, hogy a románok nem akarnak lemaradni a többiek mögött és késlekedés nélkül meg akarják csinálni mindazt, amit a többieknél láttak. Ez egyszersmind arra mutat, hogy e kultúra különleges értékkel ruházza fel az Időt. Ha pedig ez az idő-mítosz valóban létezik, nem vezethető le másból, mint az elveszett idő bepótlására irányuló erőfeszítésekből. De a továbbiakból is az derül ki majd, hogy ez a kétségbeesett versenyfutás az idővel meglehetősen felszíni jelenség, mivel a hagyományos (népművészeti) értékek zavartalanul továbbélnek a kultúra mélyrétegeiben, amelyet úgyszólván kiszakítanak az időből. Ez az időtlen struktúrákra épült kultúra tehát zaklatott ritmusban fejlődik s a jelek szerint összes vívmányát az idő *ellenére* s az idővel *szembeszállva* harcolja ki.

A gyökeresen eltérő civilizációk mezsgyéjén létrejött kulturális *tér* és az önmaga meghaladására törekvő kulturális *idő* után a román kultúra harmadik paradoxonja a *folytonosság/megszakítottság* paradoxonja. Itt először is arra kell utalnunk, hogy a történelmi megrázkódtatások és a Moldáviát, Havasalföldet és

Erdélyt ért különböző, nemegyszer ellentétes befolyások ellenére a román nyelv és kultúra meghökkenítő egységről ill. folyamatoságról tesz tanúságot. Ugyanakkor van két szakadás is. Egyrészt egy *vertikális* megszakítottság, amely abban a – más kulturális régiókban kissé szokatlan – tényben jelentkezik, hogy Romániában gyakorlatilag két kultúra van: a népi és a művelt rétegek kultúrája. Mint ismeretes, a népi kultúra mind a mai napig termékeny maradt: megvannak a saját szerzői, saját közönsége és a tömegkommunikációnak a vidéki közegbe való behatolása ellenére szinte változatlan formában megőrizte saját kommunikációs eszközeit. A népi kultúra mindvégig maga mögé szorította a másik kultúrát, s ezért hihette azt a román átlagember, hogy az ő igazi, autentikus kultúrája a folklór, a másik kultúra pedig csak olyan átmeneti jelenség, mely óhatatlanul alá van vetve a külföldi nyomásnak és divatnak. Míg tehát a népi kultúra örökévalónak tűnt, a „művelt kultúráról” az a nézet alakult ki, hogy csak ideig-óráig él, vagyis „mulandó”. Ez a meggyőződés elsősorban abból táplálkozott, hogy a román népi kultúra annyira összetett és gazdag, hogy koherens ideológiai és érzelmi világot alkot, minden helyzetre megoldást kínál, s ezáltal derűs biztonságot sugároz magából. Amíg volt népi kultúra, nem okozott gondot a nemzeti önazonosulás. Művelhették a hivatalos kultúrát ószlávul vagy akár görögül, francia vagy német befolyásnak engedve, az „igazi” kultúra zavartalanul továbbélt. S bármilyen meglepő, a hierarchikus viszonyba került két kultúra közül a népi kultúra bizonyult erősebbnek. A nemzet „autentikus” szellemi élete látható közönnyel reagált a felszíni változásokra és sodrása mit sem veszített erejéből. Ez a magyarázata annak, hogy például a XVIII. századi Erdélyben is, melyre pedig fenyegető politikai és kulturális nyomás nehezedett, továbbélt a román nyelv.

Mindez annak tudható be, hogy a folklór-termést éltető feudális szellemi struktúrák hihetetlen makacssággal álltak ellen az időnek. Ráadásul a parasztszármazású írók és művészek magukkal hozták a „művelt kultúrába” saját osztályuk hagyományos ideológiáját – s némi konzervativizmust is. A különleges becsben tartott hagyományok végülis fékeztek a mélyreható politikai és kulturális változásokat célzó kísérleteket, valamint a román értelmiség tényleges radikalizálódását. Eminescutól Blagáig és Ion Alexandruig, Creangától Sadoveanuig és Marin Predáig a román

írók műveiben az esztétikai újítások gyakran ötvöződnek egyfajta ideológiai tradicionalizmussal. Más kultúrákkal összehasonlítva, pl. a franciával, ahol a legnevesebb művészek látványosan szakítottak a múlttal, a román kultúra bizonyára meglepő jelenség. Elég csak arra gondolnunk, hogy a legtartósabb irodalmi vita, a „régiek és modernek vitájának” román változata, melyben „modernisták” és különböző „tradicionalisták” szálltak szembe egymással, a XIX. században indult és egészen a második világháborúig, sőt még tovább folytatódott. Ugyancsak meghökkenítő, hogy még az olyan avant-garde írók, mint Tristan Tzara, Fundoianu, Voronca és Vinea is néha habozás nélkül visszakarodtak a parasztlíra ősi témáihoz. Valójában a „tradicionalisták” ugyanolyan lelkesedéssel hivatkoztak a népi kultúrára, mint a Nyugat az antikvitás klasszikus örökségére. Ezért merem a kultúra további alakulását meghatározó népi kultúrát és a velejáró ideológiát az *igazi román klasszicizmusnak* nevezni. S ezért van az, hogy a román kultúra legapróbb részletei is csak ebben az összefüggésben tárják fel valódi jelentésüket. Egyszóval a fentemlélt megszakítottság abban nyilvánul meg, hogy minden román értelmiségi azon viaskodik magában, hogyan tegyen eleget egyszerre a maga által támasztott kötelességének és annak a feladatának, hogy hű maradjon a saját lényegét kifejező zárt, hagyományos világhoz. A történész nem feledkezhet meg arról sem, hogy az olyan, a nyugati világban elterjedt címkék, mint a „jobboldali” és „baloldali” kultúra, meglehetősen speciális jelentést hordoznak Romániában. Erre mutatott rá többek között G. Ibraileanu és később E. Lovinescu a modern román civilizáció fejlődéséről és kritikai szelleméről szóló írásaiban.

Szólnunk kell aztán egy másik, *horizontális megszakítottságról* is. Arra a XIX. század elején és közepén bekövetkezett szakadásra utalok itt, amelynek során Románia elfordult a Balkán-világtól és határozottan a Nyugat felé orientálódott. Ez azzal járt, hogy az ország megtagadta, majd egyenesen nemlétezőnek tekintette balkáni kapcsolatait. Románia „paradox” földrajzi helyzete, a három gyökeresen eltérő kulturális övezet találkozási pontja a nemzeti kultúrában valamint a nyugati civilizáció utolérése miatt folytatott elkeseredett küzdelem áll ennek az irányváltotatásnak a háttérben. A nemzeti azonosság lankadatlan keresése ez alkalommal kettős szakításhoz vezetett: az ország nemcsak közvetlen

kulturális környezetével szakított, hanem a múltjával is. A polgári állam és a polgári kultúra a feudalizmus és a Balkán dühödt viszálytasítása nyomán jött létre. A forradalom a nyelv és a civilizáció forradalmával kezdődött és csak később érte el a társadalmi és kulturális szerkezetet. A XIX. század végén drámai feszültségek keletkeztek abból, hogy a forradalom nem minden területen egyidőben bontakozott ki: a felgyorsult politikai változások a Junimea* makacs kultúrkritikájába ütköztek. Általánosabban fogalmazva, a megszülető polgári állam elsősorban az értelmiség ellenállását váltja ki. A szakítás tehát az állam és a kultúra, másrészt az érzelmileg is közelálló múlt és a nyugati normák között ment végbe. Jóllehet az állam és kultúra viszálya meglehetősen gyakori jelenség a modern korban, úgy tűnik, hogy az állami intézmények hihetetlenül gyorsütemű kialakulása miatt, (mely a XIX. század harmadik negyedében ment végbe), ez a konfliktus különleges méreteket öltött Romániában. Az említett szakadás valójában egy kb. egy évszázada tartó válsághelyzet lecsapódása és a modern társadalmi gazdasági modell és az anakronisztikus kulturális modell közötti konfliktus eredménye. E válság azért volt ismeretlen a középkori Romániában, mert a két modell harmóniában volt egymással. *A modern román kultúra tehát az ideológiai tudat megjelenése és polarizálódása nyomán született egy olyan időszakban, amikor a két kultúra valamint a feudális és a polgári világ közötti megszakítottság hirtelen drámaivá növelte a két kultúra közötti vertikális megszakítottságot.* Már-már azt mondhatnánk, hogy a későbbiekben a modern román kultúra mindössze arra szorítkozott, hogy kibékítse egymással az eltérő gazdasági, társadalmi, ideológiai és művészeti modelleket.

A Románia-szakértők, akik kutatásaik során számos paradoxonnal találják szembe magukat, minden igyekezetük ellenére sem képesek tökéletesen koherens nézeteket kialakítani. Először is nagyon kevesen vannak, legtöbbjük külföldön működik és gyakran nem ez az egyetlen szakterületük. A rumanisztika inkább hobbi-téma, melynek mind a mai napig nem sikerült önálló kutatási területté válnia, még azok számára sem, akik kortársaink vagy elődeink között energiájuk javarészét vagy akár legjobb

* Moldva fővárosában alapított befolyásos irodalmi és művészeti társulat a XIX.–XX. században.

könyveiket e kérdésnek szentelték. Ennek bizonyára az az oka, hogy a Románia-kutatás számos európai egyetemen bizonytalan megítélés alá esik, ha ugyan nem kifejezetten másodrangú témának számít. S mivel az egyetemen kívül nehezen lehet megélni ebből a szakból, kevés az olyan diák, aki a kis óraszámú tanított románt választja. Ám ezeken a gyakorlati okokon túl felmerül egy tartalmi kérdés: nevezetesen az, hogy miért nem sikerült a román kultúrának bekerülnie az európai köztudatba? Ez annál súlyosabb probléma, mivel a romantika óta Európa kultúrtörténetének alighanem egyik legfontosabb vonása, hogy szüntelen erőfeszítések történnek az ismeretlen vagy elfelejtett értékek feltárására. A XIX. századtól fogva a Franciaország, Németország és Anglia alkotta „centrum” kivételes erővel kezdte magába szívni a kulturális „perifériákat”, vagyis az összes nemzeti kultúrát. A kultúra szférájában megindult folyamat valójában a korabeli politikai fejlődés nyomdokain haladt. Számos tény bizonyítja, hogy a kultúráról alkotott modern, azaz poszt-romantikus elképzelések abból a nemzetközi politikai rendszerből táplálkoznak, amelyben elkerülhetetlenül a nyugati nagyhatalmaknak jutott a központi szerep. Az egyetemes értékrendet a Nyugat diktálta, holott kétségbevonhatatlanul csak hiányos ismeretei voltak például a skandináv, a portugál, vagy akár a spanyol és olasz irodalomról. Ezért aztán egyik-másik író pályafutását nem műveinek immanens értéke határozta meg, hanem az, hogy országának kultúrája milyen presztízzsel rendelkezett a nemzetközi porondon. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy helyesen esett a választás például Ibsenre, Dosztojevszkijre, Unamunóra és Faulknerre, ám ez elsősorban annak tudható be, hogy mindegyikük kielégítette a korabeli francia kultúra igényeit. Erre persze bárki azt mondhatná, hogy az idegen kultúrák befogadása mindig és mindenütt ugyanazt az ideológiai sémát követi. De vajon nem újabb érv-e ez amellet, hogy az Európában elterjedt érték-hierarchia mind a mai napig a politikai egyensúly függvénye? Másszóval egy kulturális termék az európai érték-piacon aszerint vált népszerűvé vagy mellőzötté, hogy milyen politikai rendszerben látott napvilágot s hogyan „jegyezték” a szóbanforgó rendszert a nemzetközi politikában. Romániának különös szerencsétlensége, hogy csak a XIX. század második felében alakult modern politikai állammá, vagyis akkor, amikor más,

már érett államok és kultúrák már megvetették lábukat a nemzetközi életben. Sem a múlt század végén, sem a második világháború alatt nem növekedett Románia politikai súlya: valahányszor belekeveredett a „nagyok” politikai és katonai viszályaiba, mindössze csak azt érte el, hogy stratégiaileg hasznos félnek tekintették. Végül tagadhatatlan, hogy a századforduló Romániája csak idejétmúlt s ezáltal zavarbaejtő kulturális értékek exportjára lett volna képes. Eminescu volt Európa utolsó romantikus írója. Rebreanu és Bacovia későn érkeztek, Camil Petrescu és Urmuz pedig túl korán. Az orosz és spanyol irodalom iránti rajongást nem követte a román irodalom diadala, holott olyan költőket mondhatott magáénak, mint Bacovia, Blaga, Arghezi valamint Barbu és egy tucat kiváló esszéistát és prózáírót.

Mindebből leszűrhetjük, hogy a XIX. és XX. században Románia elszalasztotta a szerencséjét. Azonban nem egyedül az európai kulturális helyzet felelős ezért s kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e bármiféle „felelősségről” vagy „hibáról”. A balsiker okai nagyrészt a román kultúra struktúrájában rejlenek. Gondoljunk csak az említett paradoxonokra és arra, hogy e kultúra mindig is kilógott a sorból és meglehetősen különbözött azoktól a kultúráktól, melyek széleskörű befogadásra találtak. Ugyanakkor a távoli szemlélő csak egy olyan sietősen egybegyúrt keveréket látott benne, mely egyszerre kíván divatos lenni és kitartani saját múltja mellett. Azt is meg kell mondani, hogy mit sem tett nemzeti értékeinek „exportálása” érdekében. Az összehasonlító romanisztika és a Balkán-kutatás némileg tompította ezeket a hátrányokat, nevezetesen azáltal, hogy környezetébe helyezte e besorolhatatlan kultúrát.

Az ország aktuális politikai szerepe tagadhatatlanul azzal a következménnyel járt, hogy megnövekedett a román kultúra iránti érdeklődés. Úgy tűnik, utat tört magának a jelenkori történelemben. A közvélemény, az újságírók, a diákok és a turisták meglepve fedezik fel az országot valamint nyelvét és kultúráját és sűrűn hallatják egyébként gyakran eltérő benyomásaikat. Az sem elhanyagolandó, hogy a tömegkommunikáció korában nem marad több fehér pont a világtérképen s mint *minden* kultúra, így a román is kezd ismertté válni. Nem utolsó sorban azért, mert napjainkban valósággá vált a kulturális decentralizáció: Európának nincs többé centruma s már maga Európa sem a világ centruma.

Az egész világot behálózó cserekapcsolatok már-már teljesen lebontották a régi elgondolásokra épülő hierarchikus rendet.

Végül az említett paradoxonok még előnyökké is válhatnak ebben az új helyzetben. Ma, amikor megszűnnek a határok és a Nyugat felfedezi Kelet báját valamint nem is sejtett erejét, különleges erény, ha egy kultúrában több világ találkozik. Amikor töredezni kezd az intézményesített kulturális folyamatosság, vonzó színben tűnhet fel a román kultúra szétdaraboltsága. Másrészt az archaizmus is csábítóan hathat azokra, akik a spontán, elemi kifejezési formákat keresik. Végül a besorolhatatlanság ösztönző lehet azok számára, akik szét akarják robbantani a régi és új ideológiai háborúban itt is, ott is bevezetett osztályozási sémákat és önkényes fogalmakat.

A románok született poéták – tartották a romantika idején. Márpedig ha tisztán akarunk látni az itt tárgyalt kérdésekben, fegyelmezetten gondolkodó „született kritikusokra” van szükség.

Tömörített szöveg.
Franciából fordította: Mikó István